

Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

Ք Ա Ղ Ա Ք Ա Կ Ա Ն

ՕՐԷՆԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆՐ

ՀԸՅՈՑ ԿԵԱՆՔԻ ՀԱՄԱՐ

(ԵՐԵՎԱՆԻ)

Բ.

Դասնալով զէպի պարանակութիւնը
«Քաղաքական Օրէնսդիտութեան նշա-
նակութեանը Հայոց կեանքի համար», ես
հարկաւոր եմ համարում զգուշացնել
իմ ընթերցողներին, որ այդ վերնագիրը
չայնոցա առիթ որոնել զբաժիւ մը
լայնատարած, ընդարձակ փիլիսոփայական
արհիւար: Իսկ այդ վերնագիրը, կարծում
եմ ես, պիտի ցոյց տայ հարկաւորութիւն
համեմատել միայն Օրէնսդիտութեան
արհեստների պահանջողութիւնները մեր
կեանքի պիտոյքների հետ: Աւելին մեր
ըջանը այս առիթ պիտի լինի աւելի նեղ,
բան թէ այն ժամանակ, երբ մենք վերո-
յիշեալ հարցը վճռէինք իրբեւ մի ընդհա-
նուր արհեստական, բարոյական, կամ քա-
ղաքական խնդիր: Այդպիսի կերպիւ սահ-
մանափակելով հարցը, և ընդունելով
վերջինն իրբեւ համեմատութիւն օրէնսդի-
տութեան արհեստական սկիզբներին Հա-
յոց կեանքի պիտոյքներին, մենք կար-
ծում ենք որ անվիճելի է, որ եթէ ես զի-
տեմ, թէ այս ինչ բան արդելուած է
քաղաքական կամ քրեական օրէնքներով,
և այդ բան զործելն ենթարկում է զոր-
ծողին այսինչ պատժի և տուգանքի ներ-
քոյ, ես այն բանը չեմ զործի, և ընդ հա-
կառակն, եթէ ես զիտեմ, որ միայն այս ինչ

ընդունուած ձեով սեպհականութիւն
ձեռք բերելն մնում է ինձ իրբեւ մի ան-
քակտելի իրաւունք ազգէ ազգ և որդւոց
որդի, և ուրիշ ձեռքով սեպհականու-
թիւն ձեռք բերելն արդելուած է օրէն-
քով և մեր սովորութիւններով, ես կաշ-
խատեմ իրաւունք ձեռք բերել այդ ըն-
դունուած ձեռքի ճանապարհներով մի-
այն: Աւելորդ պիտի համարուի այժման
ժամանակումս քարոյել այն ճշմարտու-
թիւնը, որ իրաւագիտութիւնը (прова-
жание) բարոյական կերպիւ կրթում է
մարդին, մաքրում է նորա հոգին և սիրտը
մեղաւոր և պատուիրանազանց (преступ-
ный) զգացմունքներէ: Ինչպէս սկզբնա-
կան երկխոսական կրթութիւնը նախա-
պատրաստում է երկխոսին ապագայում
արժանի քաղաքացի, որդի ազգի և Ա-
կեղեցւոյ, նոյնպէս ազգային կրթութիւ-
նը՝ իւր բարոյական ուղղաւորութեան
համար պահանջում է, եթէ կարելի է
այսպէս ասել, իրաւաբանական կրթու-
թիւն: Այդ ազգային իրաւաբանական
կրթութիւնը չպիտի հասկացվի, այնպէս
թէ ամեն մի ազգի անդամին, անհատին,
անշուշտ հարկաւոր է ստանալ այդ մա-
սին բարձր ուսումն: Այդպիսի պահան-
ջողութիւն կլինէր մինչև անգամ անկա-
տարելի: Ազգային կրթութեան նշանա-
կութիւնը պիտի ընդունուի տարածու-
մը մի խումբի, կամ ազգի մեջ՝ ընդհա-
նուր հասկացողութիւն անհատների իրա-
ւանց յարաբերութեանց մասին: Ահանքը
և նորա սահմանողութիւնները ստա-
նում են նշանակութիւն դուռ բաց ու-
սումնաբանների, օրտեղ մարդիք կարող են
առանց արգելքի մանել և ուսանել իւր

եանց քաղաքական և բորոյական իրա-
ւունքները: Այդպիսի նշանակութիւն
տալիս է երեւել Տօկվիլը քաղաքական
սահմանադրութիւններին: Այդպիսի ու-
սումնասիրութիւնը, ըստ վկայութեան
մի և նոյն ուսումնականի, ցանուժ է ազ-
դի մէջ սերմ քաղաքականութեան և բա-
րոյականութեան: Ի հաստատութիւն այդ
կարծիքին՝ դառնամք դէպի մարդկային
պատմութիւնը: Այս տեղից մենք տես-
նում ենք մի ընդհանուր յայտնութիւն,
որ միայն այն ազգը լինում է զօրեղ իւր
ներքին և արտաքին կեանքումը, երբ նա
ճիշդ կրթուած է լինում քաղաքական
կերպիւ, երբ նա պատվում է քաղաքա-
կան օրէնքն և նորա հետեանքները, երբ
նա պատվում է ուրիշ իրաւունքը, և երբ
մաքուր և խղճմանքով է լինում նորա
յարաբերութիւնները դէպի ուրիշն: Ու-
ղիղ հասկացողութիւն, մեր կարծիքով,
այն պիտի համարուի, որ Հռովմայեցւոյ
տէրութեան զօրեղութիւնը և համաշ-
խարհական նշանակութիւնը՝ ունի հիմն
վերոյիշեալ կերպիւ քաղաքական կրթու-
թիւնը: Հռովմ, ըստ վկայութեան Իհե-
րինգի, երբապատիկ կանոններ գրեց մարդ-
կութեան համար՝ օրինական քաղաքա-
կան և կրօնական, և այդ օրինադիտու-
թիւնները մինչև այսօր ծառայում են ամ-
բողջ Աւրոպայի կանոնադրութեանցը իր-
եւ հիմնական կանոններ քաղաքական
յարաբերութեան: Այս բանը պիտի հա-
մարուի անհերքելի ամենի համարով որ
ծանօթ է Աւրոպայի օրինադրութեան
պատմութեան հետ: Ներկայ տարուս
սկզբից Վերմանիայումը երկու կարգ ու-
սումնականաց բաժանումն՝ Գերմանական-

նէրէ և Բեռլինականնէրէ. քաղաքական յարա-
բերութեանց Հռովմական անուանակո-
չութիւնքը, որոնք ընդունուած են արեւ-
ելեան Աւրոպայումը, նոցա Հռովմական
մեկնութեան բաւականին ապացոյց է այն
միտքին, թէ ճշմարէտ, Հռովմ գրեց հա-
մաշխարհական քաղաքական օրէնքներ:
Հասկանալի է, որ օտար ազգեր, ընդու-
նելով Հռովմայեցւոյ մէջ մշակուած ընդ-
հանուր սկիզբներն, և վերաբերելով իւր-
եանց կամքին, կամ վերաբերում էին նո-
րանց ամբողջապէս, կամ թէ ձեւափոխե-
լով ըստ պիտոյքի, ըստ հանգամանաց
իւրեանց կեանքի: Այդ է պատճառը, որ
այժմ ամբողջ Աւրոպայի իրաւաբանա-
կան ուսումնարաններումը Հռովմայեցւոյ
կանոնադրութիւնները ուսուցանում են
իրրե զլիւսուր և հիմնական առարկայ ազ-
գային օրէնադիտութեան: Այսպիսի կեր-
պիւ արդարութիւն կայ այն ասացուածի
մէջ, թէ այժմ և Հռովմ կենդանի է, չէ
մեռած: Հետաքրքրական է, իմ կարծի-
քով, պարզել՝ թէ ինչ էր արդեօք այն
պատճառը, որ տարածից օտար ազգերի
մէջ Հռովմայեցւոյ ազդեցութիւնը, իշ-
խանութիւնը և նոցա կանոնները: Այս
սխալ եմ համարում այն պատմաբաննե-
րի և իրաւաբանների կարծիքը, եթէ նո-
քա այդ յայտնութիւնը կվերազրեն նոցա
իրողական ուժին, նոցա պատերազմներին,
անթիւ զօրքերին և յաղթութիւններին:
Օրէնքը, իրրե արական կանոն, է մեր
ձգտողութիւնների սահմանն, է մեկնու-
թիւն մեր ներքին համոզմունքների. կնշա-
նակէ, օրէնքը միայն այն ժամանակը կու-
նենայ ազատ իրողութիւն և կլինի երկա-
րաւ, և այն ժամանակը կձգէ արմատ մի

որ և իցէ բնաւորութեան, կեանքի մէջ, երբ նա կը համապատասխանէ նորա բարոյական և իրական պիտոյքներին և նորա, ինչպէս ասացինք, ներքին համոզմունքներին: Օւնազան ազգեր ածումեն, զարգանումեն և կրթութեան զանազան պայմանների ազդեցութեանց մէջ: Աւերջիններն ծնուցանումեն և զարգացնումեն մարդկանց մէջ այս կամ այն զգացմունքներ, ձգտողութիւններ, և պիտոյքներ, այս կամ այն բնաւորութիւններ: Պորա համար զանազան ազգութիւններ հնարում են զանազան հնարներ և ձևեր լցուցանելու այն պիտոյքները, ինքն ըստ ինքեան ընդունելի է, որ այդ հնարները և ձևերը լինում են այնքան ինքնաձև, որոշելի, որքան ինքնաձև և որոշելի լինում են այն պիտոյքները, որոնց նոքա ծառայում են: Հասկանալի է ուրեմն, որ ինչպէս զանազան ազգերի կեանքի պայմաններն լինում են նմանապէս զանազան, վերջինները լրացնելոյ հնարները, որոնցից քաղաքական և բարոյական կեանքին յարաբերողներն են օրինադրութիւնները, սոքա դարձեալ պիտի լինին ինքնաձև և զանազան: Ուրեմն մի այլ ազգի կանոնադրութիւն, թէ նրան ստիպմամբ մտցնեն ուրիշ ազգի մէջ, որոնք (այդ երկու ազգերն) ունեցել են զանազան պատմական կեանք, չէ կարող երբէք ծառայել իւր նպատակին: Ազգային անհատական կեանքի տրամաբանութիւնը այնքան զօրեղ է, այնքան մարմնացած է լինում ազգայնութեան մէջ, որ ոչ մի բռնութիւն իրողապէս չէ կարող ջնջել նրան, և հարկադրել ազգին ունենալ ուրիշ աւանդութիւն, ուրիշ զգացողութիւններ և չն:

Ճամարիտ է, որ մի ազգ ժամանակաւոր կասեա թէ մոռանում է իր սրտամականական աւանդութիւններն, բայց դոցա արմատն յաւիտենական է և անջնջելի: Այդ պատճառաւ, եթէ, ինչպէս պատմութիւնը մեզ ցոյց է տալիս, անծանօթ և օտարոտիփոփոխութիւններ մանումեն մէկ ազգի մէջ, նորա կեանքը լինում է կարճ մինչ առաջի հանդէպը, երբ հասկացվում է փոփոխութեանց անպիտանութիւնը:

Բայց միւս կողմից, հարկաւոր է նկատել, որ մարդկութեան կեանքի մէջ կան ընդհանուր գիծեր, գիծեր, եթէ կարելի է այդպէս ասել, համաշխարհական: Այս տեղից մարդկութեան սեռը ունէ միակերպ, ընդհանուր պիտոյքներ, և նոցա լցուցանելու համար միակերպ ձևեր և հնարներ: Մարդկութեան փիլիսոփայական համարի արժանաւորութիւնն գլխաւորապէս այն է, որ նա ըմբռնում է այդ ընդհանուր, համաշխարհական մարդկային ձգտողութիւնները, պիտոյքները, և ըստեղծում է հնարներ նոցա լցուցանելու համար: Այդպիսի ընդհանուր ձևերը, հնարները առանց արգելքի ընդունվում են ուրիշ ազգերում: Հռովմայեցւոց կանոնադրութեանց արժանաւորութիւնը իսկ այն է, որ նոքա լիակատար պատասխանում են վերոգրեալ մարդկութեան ընդհանուր ձգտողութիւններին և պիտոյքներին: Այլ է այդ յատկութիւնը Հռովմայեցւոյն, երբէք նորա յիշատակը չէր լինի այնպէս կենդանի մինչև ցայսօր և այդպէս մնալու է յաւիտեան: Նորա իշխանութիւնը, պետութիւնը տարածուեցաւ ոչ սուրի և հուրի միջնորդութեամբ, այլ ի ձեռն այն վերոյիշեալ բարոյական և մը:

տաւորական գերազանցութեանց միւս ազգերի դէմ, որք այնպէս յատկացրին Հռոմէականութիւնը: Ամեն մէկ կեանքի հարց, ամեն մի քայլ քաղաքացւոյ դատնում է պատասխան նոցա կանոնաց և սահմանադրութեանց մէջ այնքան լիակատար, որքան այն ժամանակը մարդկային հանձնարը ընդունակ էր մտածել և ստեղծել: Այդ գերազանցութիւնն է պատճառ, որ Հռոմ միջոց ստացաւ երբապատիկ օրէնքներ գրել ամբողջ աշխարհի համար, որ ընդունում էր նորանից նորա մտածողութեան պտուղները: Այժմեան ժամանակս գործող քաղաքական սահմանադրութիւններն (institute, institutiones) — (հասկանալով այս բանս ընդարձակ պարունակութեամբ,) ոչ այլ ինչ են, և թէ ոչ Հռոմէացեաց սահմանադրութիւններ, կամ յարմարացրած այժմեան կեանքին կամ ընդունած ամբողջապէս: Փաստաւոր ապացոյցներ այս եղբակացութեանը չեմք բերում՝ յուսալով որ ընթերցողներին նոքա քաջ յայտնի են: Մտաբերեմք ընթերցողներին միայն մի բան, որ Հռոմէացեաց կանոնադրութիւնները և սահմանադրութիւնները և իշխանութիւնը լինում էին կարճատե այն երկիրներում, որոնց ազգային զգացումն էր այնքան հիմնաւոր, որ կարող էր պատերազմել նոցա փոփոխութեանց հետ և շարունակ այդպիսի պատերազմներից հեռացնել նոցա ազգեցութիւնը: Օրինակ Բրիտանիա:

Այդպիսի կերպիւ քաղաքական կրթութիւնը ծնուցանում է ազգի մէջ բարոյական զգացմունքներ, մտաւորական զարգացումն և իրողական զօրութիւն: Այսինքն այժմեան դարին և կոեսնենք մի և

նոյն յայտնութիւնն, ինչ որ ներկայացրուց մեզ Հռոմէական կայսերութիւնը:

Երկրորդ հետեանք մի և նոյն քաղաքական կրթութեան, որ գոյանում է, ինչպէս ասացինք, օրէնսդիտական կրթութիւնից է ամեն մի անհատին բարոյապէս կրթելն, այսինքն այդ երկրորդ դիպուածքն՝ այդ կրթութեան շրջանը աւելի նեղ է, նորա ազգեցութիւնը սահմանափակվում է մի առ մի անհատների վերայ: Այս կողմից օրէնսդիտութեան կրթութիւնը ունի անչափելի բարի հետեանքներ: Այլ երջինները լինում են երկու կարգի, առաջին — անհատական, երկրորդ — հասարակական:

Ինչպէս ասացինք մեր գործի հետեանքը յատկացնում է իսկ գործի որպիսութիւնը: Հետեանքները գործողի համար դրնում են քաղաքական օրէնքներն: Այլ երջիններն քարոզում են քաղաքացւոյն թէ այս ինչ գործ քեզ, գործողիդ համար ունէ այս ինչ հետեանք, բարի, կամ վատ: Այդպէս արտաքին, քաղաքական ձև երով գնահատվում են բարոյական կամ պատուիրանազանցական գործի որպիսութիւնները: Այն գործերն, որոնք ունեն բարի հետեանքներ՝ ըստ մեր համոզմունքների են բարի գործեր, որովհետեւ մարդկային հայեացքը կամ համոզմունքը կազմվում են այս կամ այն հանգամանքների, յայտնութիւնների ազդեցութեանց տակ: Այսպիսի կերպիւ բաւական է լինում, եթէ մարդս ստանում է համոզմունք թէ կրթութիւնով, թէ դաստիարակութիւնով, թէ փորձառութիւնով, կամ թէ հետաքրքիր լինելով իմանալ, սովորել, լսել ուրիշներին, որ այս ինչ գործը

քրիստոնէական ուսումն, մեր բարոյական զգացմունքներն և քաղաքական օրէնքներն համարում են վատ, չար, որ մարդիկ զսպեն իրանց այդ գործը բռնելուց: Այդ կանոնին հետևելով մարդիկ ժամանակով կազմում են մի որոշեալ բարոյական համոզմունք և կանոնաւորում են իրանց գործերն: Այդպիսի կերպիւ հասարակութիւնը օգնութիւն ստանալով սկզբնական դաստիարակութիւնից կրթվում է քաղաքական ուղիղ ճանապարհներով, այսպէս ասել, իրաւաբանական կերպիւ: Այսպէս այն հասարակութեանցը, ուր տեղ այդպիսի հասարակական կրթութիւնը է նորա գլխաւոր նպատակն, կամ թէ այն մասին հասարակութեան, որն վերողորեալ կերպիւ կրթուած է: Աոցա մէջ անկանոն, պատուիրանազանց գործեր պատահում են շատ քիչ, և թէ պատահում են, նոցա պատճառն լինում է հանգամանքների անհաշտելի բարոյական կամ ֆիզիքական բերմունքները, որոնց դէմ մարդկային ոյժը իւր թոյլութեան պատճառաւ չէ կարողանում պատերազմել: Այս է դիտաւորութիւն մարդկային սեռի, որ նա այս կամ այն ձևերով ժամանակին յարմար աշխատում է, ըստ իւրում հասկացողութեան տարածել երկրի վերայ ուսումն և լուսաւորութիւն, իմանալով բառերիս նշանակութիւնը, գլխաւորապէս իբրև բարոյական կրթութիւն:

Մարդկութիւնը հասկացել է արդէն, որ բարոյական կրթութիւնը, և զգացմունքները, որքան որ խորին արմատ չը ձգեն մարդի հոգւոյ և խղճմտանքի մէջ, նոցա կոյս և մաքուր պահպանելու համար մարդը հարկաւորութիւն ունէ մէկ որո-

շեալ պաշտօնի, վերջինն է իրողական, նիւթական բաւականութիւն:

Պարզենք այս միտքը, թէպէտ նա ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է: Արեւակայացնենք մեզ մի բարոյական համոզմունքի տէր ոմն, որ չունէ ոչ հաց ուտելու, ոչ կացարան ապրելու և ոչ մի ապրուստի միջոց: Սա իւր անհրաժեշտ ֆիզիքական պիտոյքը լրացնելու կանոնաւոր և բարոյական ճանապարհներ և միջոցներ չէ գտնում. բնութիւնը ամեն մի վայրկեան իւր անողորմ պահանջողութիւնը յայտնում է: Լինում է հնար որ և իցէ կերպիւ այն մարդուն, լսելով իւր խղճի և համոզմունքների հրամանին, և պատերազմել բնութեան պահանջողութեանց հետ: Յանդիմանութիւնը տւում է քանի մի ժամանակ: Մարդը չէ հերոս, և հասարակութիւնը, որին նա անդամ է, չէ հնարել ոչ մի միջոց, որ այդպիսի խեղճն իւր արհեստագիտութեամբ, կամ ուրիշ ընդունակութեամբ իւրեան հաց ձարէ: Ուրեմն մարդոյն մնում է գործ դնել այդ նպատակի համար այնպիսի հնարներ, որոնք վերաւորեցնում են մարդկային բարոյական և ազնիւ զգացմունքները, խանգարում են օրէնքը և ուրիշ իրաւունքը, այսինքն նա գործ է դնում խաբէբայութիւն, գողութեան զանազան ձևեր, հնարում է սուտ ապահովական պարտաթղթեր և ըն. և ըն: Այսպիսի կերպիւ բարոյական ազնիւ մարդը մէկ վայրկենում ընկնում է սատանայի գիրկը, և նորա մարմինը փթում է բանտում և հոգին անվախճան տանջվում է, ջնջելով իրան հետ նոցա ևս, որոնց վիճակը նորանից կախումըն ունէր:

Այսպիսի օրինակներ, կեանքից մեր առած՝ ընթերցողը կարող է իւրեան ներկայացնէ անթիւները, և ըստ մեծի մասին այդ յայտնութեանց պատճառը լինում է մէկ ընդհանուր բան, այսինքն պատերազմ, ստիպողականութիւն պահանջողութեանց և հնարաց։ Աւերմն բարոյական մարդկանց համար չքաւորութիւն զիսաւորապէս լինում է պատճառ պատուիրանազանցութեանց և անբարոյական գործերի։ Շ՛րշմարիտ է՝ մարդիկ գործում են ուրիշ տեսակ պատուիրանազանցութիւններ, որոնք ոչ ինչ յարակցութիւն չունին չքաւորութեան հետ, օրինակ մարդասպանութիւն առանց յափշտակութեան նպատակի, պատուիրանազանցութիւնք մարդոյ անձնի, պատուի, առողջութեան և ազատութեան դէմ և չն, որոնք ունենում են ուրիշ սկզբնական պատճառներ։ Բայց դոցա մասին, որոնց թիւը լինում է համեմատաբար քիչ, և նոքա մեր հարցի համար նշանակութիւն չունենալու պատճառաւ չեն լինի քննութեանս պարունակութիւն։

Աւերմն սահմանափակելով գրածիս պարունակութիւնը միայն այնպիսի անբարոյական գործերով, որոնց սկզբնական պատճառներն լինում են չքաւորութիւն և բացակայութիւն բարոյական և քաղաքական կրթութեան, մենք պիտի դարձնենք ընթերցողի ուշադրութիւնը չքաւորութեանց վերայ, որովհետեւ աղքատութեան, չքաւորութեան բնութիւնը լինում է զանազան երբ սեպհականութիւն ստանում է զօրութիւնը վճռել մարդոյ քաղաքական վիճակին։ Յայտնի բան է, որ ունեցողը շա՛տաւել կայք թէ գումարով

կամ թէ թանկագին արժողութիւնով հարիւր հազար ուրբի՝ պիտի հաշուի հարուստ մարդ։ Բայց մի և նոյն ժամանակ այդ գումարը չէ կարող անուանուել բաւականութիւն, հարստութիւն, երբ մենք խօսում ենք հարստութեան մասին նայելով նորա վերայ արհեստական, քաղաքական տնօրէնութեան հայեացքով, երբ խօսում ենք հասարակութեան դրութեանցը յարմար, երբ հարստութիւնը լինում է չափ (мерзба, mesure,) քաղաքական իրաւանց, երբ հարստութիւնն հասկացվում է իբրեւ հիմն ազատութեան, լուսաւորութեան և բարոյականութեան մեր ժառանգներին, և երբ ընդունում ենք հարստութիւնը իբրեւ ազգային զօրութեան հիմն, միջոց ազգային բարոյականութեան։ Այսպիսի նշանակութիւն ստանում է այնպիսի հարստութիւն, երբ նա բաղկանում է անշաղթ կալուածքների սեպհականութիւնից։ Դարձեալ պիտի կրկնենք այս տեղ ևս, որ ԲԵՐԵՐԵՆԿԻԱՆ ապացոյց այժմս պահանջել մեզանից կլինէր անտեղի, որովհետեւ նա անչափ կը հեռացնէր մեզ մեր հարցից։ Բայց հարկաւոր կլինի բերել այս տեղ քանի մի փաստական ապացոյցներ։ Թերթներ պատմութիւնը, նայենք այն օգուտներին, որոնք քաղեցին զանազան ազգեր իրանց յաղթութիւններէ։ Նայենք այդ կողմից Հռովմայեցւոյ և Միսիական ազգերի վերայ։ Հռովմայեցիք խոնարհեցնելով իւրեանց հպատակութեան ներքոյ որ և իցէ ազգին, նախ և յառաջ լինում էին սեպհականատէր այն ազգի հողին, այսինքն անշարժ կալուածքին, և դորանից հետ նա սկսում էր մշտնել նորա մէջ իւր քաղաքականութիւնը,

իւր սահմանադրութիւնները, իւր օրէնքները՝ Այս նպատակներով նշանակվում էին կառավարիչ նախարարներ (МАГИСТРАТЫ, КОНСУЛЫ, ДИКТАТОРЫ). կնշանակէ, շնորհիւ նախ և յառաջ յափշտակում էր այլազգիների ձեռից այնպիսի բան, որ նոցա ծառայում էր իբրեւ ծնօղ և աղբիւր ամեն միջոցի, թէ զօրութեան, թէ հարստութեան, և ըն. յետոյ նորա համար շատ զիւրին էր լինում, իբրեւ տանը տէր մտցնել նոցա մէջ այն փոփոխութիւնները, որոնց մտցնելը նա համարում էր նպատակաւոր: Այս է պատճառը, որ շնորհիւ տիրապետութիւնը միշտ լինում էր ազդու, զօրեղ, հիմնաւոր և երկարատեւ:

Շահաւակ դորա վարվում էին Ասիական ազգերը: Աոցա գլխաւոր գործն լինում էր՝ զինի զանազան բարբարոսական վարմունքների յաղթուած ազգերի հետ՝ այն, որ նոքա բաւականանում էին միայն պահանջելով յաղթուածներից դրամական հարկ, թողլով նոցա տէրութեան անշարժ կալուածքները, անփոփոխ թողնելով նոցա կանոնները, սահմանադրութիւնները, միով բանիւ, չեանգարելով ամենևին յաղթուածների անկախութիւնը: Յայտնի բան է, որ վերջիններն պատրաստուելով օր ըստ օրէ վաճառելու անհրաւեր հիւրին, և շատ հեշտիւ հասնում էին իրանց նպատակին: Այդ պատճառաւ Ասիական յաղթող ազգերը ունենում էին յաղթուածների հետ միայն արտաքին յարաբերութիւն և չէին ձեռք բերում ոչ մի միջոց և պայման տիրապետութեան, և իսկ այդ պատճառաւ նոցա յաղթութեանց հետեանքը լինում էին անպտղաբեր, կարճատեւ:

Պարձեալ փաստ: Ինչպէս այժմ նմանապէս անցեալ դարերում միայն այն ազգերն ունենում էին պատմականական դոյութիւն, որոնք իրանց իրողական և բարոյական զօրութիւնը ճանաչել են հողը, բնութիւնը:

Մշակը, գիւղացին, որ ունէ մէկ կտոր հող իւր սեփականութեան ներքոյ, մշակելով այն հողը, աներկիւղ յոյս ունէ վաղուան հացի համար: Աա ազատ է այն ժամանակը ապաշտ տրկութեան ծառայութիւնից. նորա դառն քրտինքը, որ թափում է խեղճը հողը վարելով և ցանելով, կերակրում են նորան և նորա գերդաստանին: Աա չէ ստիպուած փոխել իւր ազգայնութիւնը, հաւատը, և աւանդութիւնները պատառ հաց ծարելոյ համար:

Ուրեմն հաստատուն քաղաքականութիւնը պահանջում է բացի վերոգրեալ քաղաքական օրէնսդիտական կրթութիւնը՝ և սեփականութիւն անշարժ կալուածքի վերայ հիմնուած. այդ երկու պահանջողութիւններն չեն պատահական, այլ նոքա ունեն իմաստ: Տնտեսութիւնը է հիմն ամենայն քաղաքական յայտնութիւնների: Աորա հարցերը վճռելու ցանկութիւնը հարկադրում է մարդոյն հնարել այս կամ այն ձևեր. կանոններ նոցա վճռելու համար: Ամեն մի անհատ (INDIVIDУАЛ) ունէ որ և իցէ իրաւունք: Այդ իրաւունքները իբրեւ արտաքին նշան մարդկային ձգտողութիւնների հանդիպում են միմեանց, իւրեանց սահմաններից դուրս են գալիս և մտանում են ուրիշ իրաւունքի սահմանը. այս տեղից ծագում է իրաւանց խանգարումն, և այս տեղից հարկաւոր է լինում կանոնաւորել իրաւանց

Հարկաւորութիւնը: Այն հնարը, ձեռք, որ մարդիք ընդունում են կանոնաւորելու իւրեանց յարաբերութիւնները, անուանում ենք (օրէնք): Ուրեմն կայ տրամաբանական կապ օրէնագիտութեան և քաղաքական տնտեսութեան մէջ: Ուղիղ հասկացողութիւնը երկրորդի ուղիղ պարզում է առաջինի հարկաւորութիւնը, և պարունակութիւնը: Այսպիսի կերպիւ քաղաքականութիւնը պահանջելով կրթութիւն, միւսնոյն ժամանակ պահանջում է տնտեսականութիւն:

(պիպի շարունակութիւն)

Սէնէ+էրէ: Արշալույս

ԽԱՆԳԱՐԱՐՈՒՆԲ ԼԱՅԿԱՐԱՆՈՒԹԵԱՆ

Ի ՀՆՈՒՄՆ ԵՒ Ի ՆՈՐՈՒՄՈՒՄ *):

Գ Ի Ե Ա Տ Գ Ա Ր Ի Է Լ Ե Պ Ի Ս Կ Ո Պ Ո Ս Ա Տ Վ Ա Ջ Ե Ա Ն

Ահաւասիկ դարեր են անցել այն ցաւալի ժամանակի վերայ, երբ մեր ազգը կորցնելով իր քաղաքական միութիւնը, իր թագաւորական թագն ու գաւաղանը, ընկճել է իր պարանոցը օտար ազգերի լծի տակ: Թողնենք այն պատահական թըշուառութիւնները, որոնք սրննթաց կայծակի նման հասնում դաղում էին խնդճ Հայի սիրտը, նա ըստ ի այն հարկադրուած էր շատ տարբեր քաղաքական և տնտեսական պայմանների առաջնորդութեամբ ապրիլ ու կառավարուիլ: Նորա նուիրական երկիրն արդէն մաս մաս էր բաժանուած. նորա ապրուստի եղանակը բոլորովին փոփոխուել էր. նորա միակ գործն էր մաքառել կեանքի վտանգների դէմ և որոնել իր ապահովութեան բունը, Բնական է որ այսպիսի կեանքից

հետզհետէ ազգային միութեան կապը թուլանում էր, մեր ազգը միւս հին ազգերի նման արդէն անգառնալի կորստեան դուռն էր հասել, եթէ չէին եղել մեր հայրենի լեռնային հայրենիքի և կեղեցիկ մեր տառապեալ ազգի մի միակ անառիկ և անթափանցիկ պատարարան էր այս դարեւոր ժամանակների մէջ. մեր մայրենի լեզուն մի միակ ընդհանուր շղթան էր, որ կապում միացնում էր մինչ ցարդ մեր Թուրքիաբնակ, Ռուսիաբնակ և այլ Հայերը միմեանց հետ իրրեւ ազգ: Այդ երկու պահապան հրեշտակները — կրօնն ու լեզուն — միմեանց ջնակցութեամբ պահպանել են և պահպանում են մեր ազգութիւնը, և եթէ Հայն իրրեւ ազգ մարդկութեան հորիզոնի վրայ մի նուազ շունչ է առնում այդ մեր մայրենի լեզուի և կրօնի փրկարար շնորհն է: Սրանցից մէկն (եկեղեցին) ահաւասիկ Աւետարանական անխախտելի հիման վերայ արդէն ամրացած կեցած է մեր բաղդի պատահաբաց դէմ, իսկ միւսը (լեզուն) դորա անառիկ և ապահով ծոցում հետզհետէ մշակուելով՝ ծածանում է ահաւասիկ մեր Հայութեան գլխին իրրեւ այժմու միութեան գրօշակ: Որքան փափաքելի է ուրեմն, եթէ այս մշակութիւնը մեր այժմեան ուսումնականների եռանդոտ աշխատասիրութեամբ և մանաւանդ լեզուի անաչառ և ճիշդ քննադատութեամբ շնորհէր մեզ ցրուեալ Հայերիս համար մի քանի արդեան բարբառների միջից մի ընդհանուր զրականական դիւրրնտել բարբառ և աւելի ամրապնդէր մեր միութեան նուիրական կապը:

Մեր լեզուն, մեր մայրենի դարաքաշ լեզուն, ինչպէս և նորա տէր ազգը իր պատմական կեանքի մէջ շատ և շատ ցաւալի վիճակների մէջ է եղել: Այդ լեզուն՝ կարելի է ասել, ամեն լեզուների տարրերն էլ փորձել է: Մեր բնիկ մայրենի լեզուն զեռ չ'կազդուրուած և ինքնուրոյն անկախ ու սեփական կերպարանք չ'առած մինչև Եւրոպայի դարն և այնուհետեւ կարող էր գրացի և եկաւոր լեզուների ազդեցութեանն ենթարկուիլ. նա փոխանակ իր իսկական պարզութիւնը պահպանելու գուցէ ընդունում էր օտար լեզուների ոճերը, դարձուածները, շատ անգամ և առողանութիւնը: Ուրեմն ի նշքան կարեւոր և միանգամայն գովելի

(*) Տպեալ ի տպարանի Խալիպեան ուսումնարանի. ի Թեոդոսիա. 1869, ՌՅԺԹ: